

De *stroomdalgraslanden*

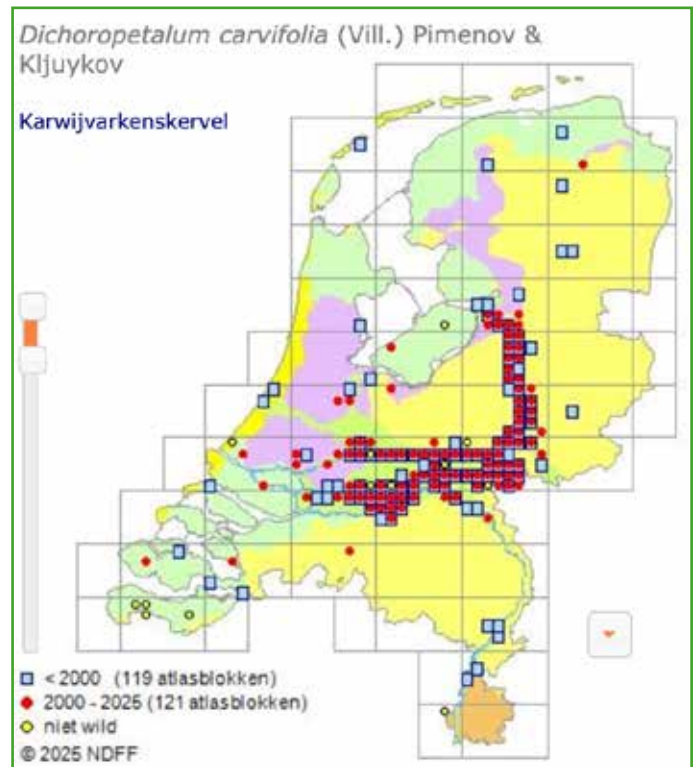
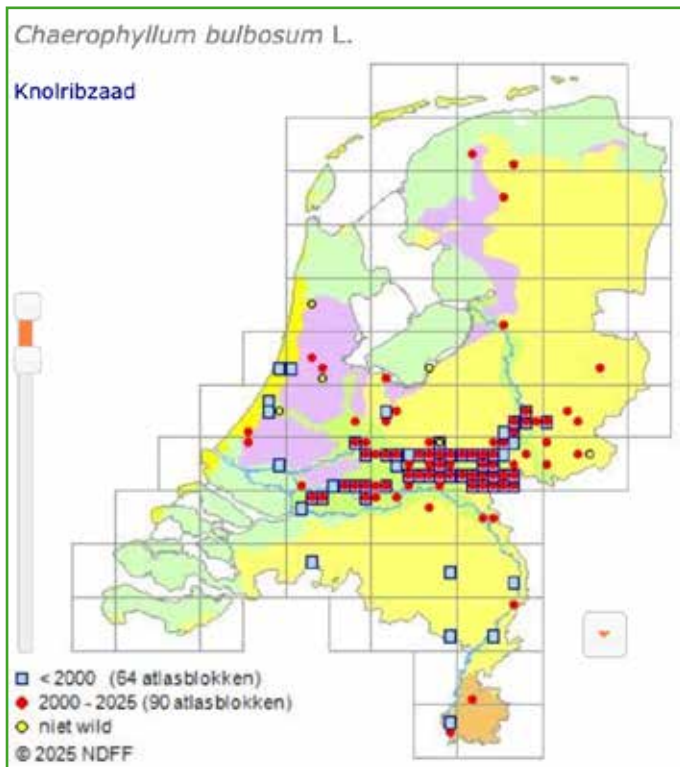

Karwijvarkenskervel

door Bram Schenkeveld

Dit artikel is een uitvloeisel van ons inventarisatiewerk als plantenwerkgroep van de NVWC in een aantal uiterwaarden binnen de gemeente Culemborg in de afgelopen jaren. In 2023 is de flora van de Redichemse waard op verzoek van het Collectief Redichemse waard opgenomen en die van de Lazaruswaard op eigen initiatief. In 2024 is dat gebeurd voor de Baarsem- en Goilberdingerwaard op verzoek van Paul Gortworst, projectmedewerker van het Geldersch Landschap. Eerder hebben we al in 2019 en later nog een keer in 2022 de Everdingerwaard geïnventariseerd. Omdat deze waard buiten het grondgebied van Culemborg ligt en de (grote) floristische rijkdom van heel recente datum is, wordt deze hier buiten beschouwing gelaten. Het vochtige schrale hooiland aldaar met zijn vele orchideeën, bevertjes, dwergzegge, geelhartje, grote en kleine pimpernel, knikkend nagelkruid, moeraskartelblad, schaafstro en zeegroene zegge lijkt meer op een kruising tussen een blauwgrasland uit de Kop van Overijssel en een kalkgrasland uit Zuid-Limburg. Deze merkwaardige samenstelling is o.a. het gevolg van het inbrengen van zaad van buiten. Sommig zaad zelfs van buiten de landgrenzen.

in de Culemborgse uiterwaarden toen en nu

Fluviatiel district

Culemborg ligt aan de Lek, een zijarm van de Rijn. Het rivierengebied en het stroomgebied van de Rijn in het bijzonder heeft een heel eigen flora. De vaatplanten van het Fluviatiel district, de zogenaamde stroomdalplanten, zijn soorten die zich vanuit Midden-Europa langs de rivieren tot in de laagvlakte hebben verspreid. De meeste van deze stroomdalplanten zijn bewoners van graslanden, ruigtes en zomen. Typische bosplanten, die alleen in het Fluviatiel district voorkomen of daar heel kenmerkend voor zijn bestaan nauwelijks. Misschien is hondstarwegras de enige uitzondering.

Soorten die louter in het Fluviatiel district voorkomen en wij ook in het Culemborgse aantreffen zijn bijvoorbeeld herts-munt, karwijvarkenskervel, knolribzaad, kruisbladwalstro. De verspreidingskaartjes van karwijvarkenskervel en knolribzaad illustreren dat mooi.

Culemborgse uiterwaarden

Onderstaande figuur toont de ligging en de begrenzing van de onderzochte uiterwaarden.

Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	Rode lijst	zeldzaam	Goiiberdingerwaard	Baarsemwaard	Lazaruswaard	Redichemse waard	Vegetatietype
<i>Agrimonia eupatoria</i>	Gewone agrimonie	GE	a					basenrijke ruigte
<i>Briza media</i>	Beventjes	KW	vz					kalkgrasland
<i>Bromus erectus</i>	Bergdravik	KW	zz					kalkgrasland
<i>Bromus racemosus</i>	Trosdravik	KW	vz					nat hooiland
<i>Campanula rapunculus</i>	Rapunzelklokje	KW	vz					basenrijke ruigte
<i>Centaurium pulchellum</i>	Fraai duizendguldenkruid		vz					nat weiland
<i>Chierophyllum bulbosum</i>	Krolienzaad		z					basenrijke ruigte
<i>Cruciata laevipes</i>	Kruisbladwaaier	KW	vz					basenrijke ruigte/vochtig hooiland
<i>Cuscuta europaea</i>	Groot warkruid		vz					basenrijke ruigte
<i>Cuscuta lupuliformis</i>	Hopwarkruid		z					basenrijke ruigte
<i>Cynosurus cristatus</i>	Kamgras	GE	a					vochtig weiland
<i>Dichoropetalum carvifolia</i>	Karwijvarkenskervel	KW	z					vochtig hooiland
<i>Eryngium campestre</i>	Kruisdistel		vz					vochtig weiland
<i>Gagea pratensis</i>	Weidegeelster		z					vochtig weiland
<i>Galium verum</i>	Geel walstro		vz					droog stroomdalgrasland
<i>Hordeum secalinum</i>	Veldgerst		vz					vochtig weiland
<i>Inula helenium</i>	Griekse alant		vz					basenrijke ruigte
<i>Jacobaea crucifolia</i>	Viltig kruiskruid		vz					basenrijke ruigte
<i>Medicago falcata</i>	Sikkelklaver	KW	vz					droog stroomdalgrasland
<i>Mentha longifolia</i>	Hertsmunt		vz					basenrijke ruigte
<i>Odontites vernus</i> subsp. <i>serotinus</i>	Rode ogentroost	GE	a					nat weiland
<i>Ononis repens</i> subsp. <i>spinosa</i>	Kattendoorn	GE	a					vochtig weiland/nat weiland
<i>Origanum vulgare</i>	Wilde marjolein		vz					basenrijke ruigte
<i>Pimpinella major</i>	Grote bevernel	KW	vz					droog stroomdalgrasland/vochtig hooiland
<i>Plantago media</i>	Ruige weegbree	KW	vz					vochtig weiland
<i>Rumex thyrsiflorus</i>	Geoorde zuring		vz					droog stroomdalgrasland
<i>Salvia pratensis</i>	Veldsalie	KW	z					droog stroomdalgrasland
<i>Thymus pulegioides</i>	Grote tijm		vz					droog stroomdalgrasland
<i>Trifolium fragiferum</i>	Aardbeiklaver		vz					nat weiland
<i>Trisetum flavescens</i>	Goudhaver		vz					vochtig hooiland
				8	1,4	1,4	0,3	>2000/<2000
					<2000			
					>2000			
					< en >2000			

Tabel

Bovenstaande tabel toont alle zeldzame en bedreigde vaatplantensoorten, die wij in 2023-2024 in de diverse uiterwaarden hebben aangetroffen. Daarnaast zijn een aantal zeldzame en bedreigde soorten opgenomen, die eerder d.w.z. voor 2000 in de uiterwaarden voorkwamen maar inmiddels verdwenen zijn zoals veldsalie en ruige weegbree.

De tabel toont de mate van bedreigd voorkomen (GE = gevoelig, KW = kwetsbaar) in Nederland en de zeldzaamheidsgraad (a = algemeen, vz = vrij zeldzaam, z = zeldzaam) in Nederland van de verschillende soorten. De aanwezigheid voor 2000 is gebaseerd op de verspreidingsgegevens van de Nationale Databank Flora en Fauna (NDDF). Die van na 2000 op onze eigen inventarisatie.

De laatste kolom laat het vegetatietype zien waarvoor de soort karakteristiek is. Het is een eigen abstractie van de systematiek van de reeks Vegetatie van Nederland deel I-V.¹

Winst en verlies

Op het oog is al direct duidelijk dat de Redichemse waard met zijn vele geel gekenmerkt wordt door verlies, dat de Goilberdingerwaard veel nieuwkomers kent en dat beide andere uiterwaarden een tussenpositie innemen.

Aan de hand van deze tabel wordt hieronder het verhaal van winst en verlies van bijzondere soorten gedaan. We volgen de Lek van oost naar west. Het getal in de laatste rij toont de verhouding tussen de hoeveelheid bijzondere plantensoorten na en voor 2000. Hoe hoger zoals in de Goilberdingerwaard (8) hoe groter de winst, hoe lager zoals in de Redichemse waard (0,3) hoe groter het verlies.

Redichemse waard

Het verhaal van de Redichemse waard is vooral dat van verlies. Na de Tweede wereldoorlog is een groot deel ontgrond en is er een diepe plas ontstaan, die vervolgens als stortplaats van verontreinigd grind is gebruikt. Voor de stroomdalflora is de intensivering van het landbouwkundig gebruik erger geweest. De Redichemse waard werd beschermd door een relatief hoge zomerdijk. Deze ligt nog steeds grillig in het landschap. Aparte fenomenen aan deze dijk zijn de coupure aan het begin vlakbij wat nu 'eventlocatie Vrij' heet, een serie wielen die eerdere dijkdoorbraken markeren en de sluis voor de afwatering aan het eind vlakbij wat nu de toegang van de afgraving naar de Lek is. De bodemsamenstelling van deze zomerdijk moet kalkrijk en zandig geweest zijn, omdat er voorheen nogal wat plantensoorten groeiden die karakteristiek zijn voor droog stroomdalgrasland van de associatie van sikkelklaver en zachte haver zoals bevertjes, geel walstro, sikkelklaver, geoorde zuring, veldsalie en

Weidegeelster en mestinjectiesporen

Kattendoorn

*Rechts grote bevernel
en kruisbladwalstro*

grote tijm. Deze soorten zijn verdwenen omdat het oostelijk deel van de dijk meegenomen werd en wordt in het intensief agrarisch gebruik. De mestinjector laat hier zijn 'verrijkende' sporen na. Het middendeel van de zomerdijk ter hoogte van de landtong lag op een rivierduin en is geëgaliseerd en als snijmaisakker in gebruik. En het westelijk deel groeit langzaam dicht met dijkviltbraam. Is het dan allemaal kommer en kwel in deze uiterwaard. Nee er zijn naast de inspanningen van het Collectief Redichemse waard ook botanische lichtpuntjes. Zo worden nog elk jaar in maart op deze zomerdijk, hoewel elk jaar minder bloeiende exemplaren weidegeelster gevonden, staat er lokaal nog kattendoorn en kruisdistel aan de voet hiervan en toont rapunzelklokje zijn blauwpaarse bellen aan de randen van het struweel langs de zuidoever van de afgraving. Moge na het tijdperk Sanderse de gemeente in haar wijsheid tot verder natuurherstel besluiten.

Lazaruswaard

Op de hoge oeverwal net voorbij het eerste strandje maar ook lager meer naar de dijk toe waar vroeger grond is weggehaald voor de aanleg van de dijk, staan een aantal bijzondere soorten. Karwijvarkenskerf en grote bevernel zijn 2 schermbloemigen karakteristiek voor glanshaverhooiland verwant aan stroomdalgraslanden van de hierboven genoemde associatie van sikkellklaver en zachte haver. Zij staan op de hoogste plaatsen. Meer naar beneden vinden we tussen de massaal aanwezige grote ratelaar, dat deze graslanden in juni geel kleurt, zeldzame grassen als trosdravik, veldgerst, kamgras en goudhaver. Blijkbaar hebben deze grassen minder te lijden van

deze halfparasiet dan de meer robuuste soorten grote vossenstaart en glanshaver.

De Lazaruswaard is net als de Redichemse waard niet in eigendom en/of beheer van een natuurorganisatie. Toch wordt hier al jaren een natuurvriendelijk beheer van pas na 15 juni maaien en afvoeren en nabeweidings met schapen gevoerd. Laten we hopen dat dat zo blijft.

De strook direct langs de Lek is in beheer en onderhoud van Rijkswaterstaat. Dat beheer bestaat uit periodiek klepelen. Hiervan profiteren ruigtekruiden en braam. Op zandige plekken zoals bij de insteek van de kribben treffen we nog minder algemene soorten als kruisbladwalstro en herts-munt.

Er zijn weinig historische gegevens van de Lazaruswaard gevonden. De indruk bestaat dat de vegetatie weinig is veranderd.

Griekse alant en oeverzone met ruigtekruiden

Baarsemwaard

Net als de Goilberdingerwaard is deze uiterwaard in 1999/2000 op de schop gegaan ten behoeve van natuurontwikkeling. Eerder was de gemeente trekker van dit project en werden de graslanden begraasd door Galloway-runderen. Inmiddels is eigendom en beheer overgedragen aan het Geldersch Landschap. Deze natuurorganisatie laat hier jongvee grazen, maar is nog op zoek naar de juiste begrazingsintensiteit. Vanwege doorstromingseisen wordt periodiek het teveel aan opslag van braam en wilg geklepeld. Dit is vanuit het oogpunt van de ontwikkeling van biodiversiteit eigenlijk ongewenst. Je begint steeds weer opnieuw vanuit een pioniersituatie. In het gebied aanwezige interessante plantensoorten zijn vooral karakteristiek voor (nat) weiland zoals gewone agrimonie, kamgras, rode ogentroost, kattendoorn. Een opvallende soort in dit weiland is Griekse alant. De hoogopgaande pollen met de goudgele bloemen van deze geneeskrachtige plant zijn mooi zichtbaar vanaf de dijk. De aromatische kwaliteiten behagen de koeien maar matig. Griekse alant vertoont zich in Nederland op steeds meer plaatsen. Ook in deze uiterwaard wordt de oeverzone beheerd door Rijkswa-

terstaat en ook hier resulteert dat in een hoogopgaande vegetatie van ruigtekruiden en braam. Bijzonderheden daarin zijn knolribzaad en beide parasitaire warkruidsoorten. Een andere eveneens geneeskrachtige plant kenmerkend voor de oevers langs de kribben is grote engelwortel.

Goilberdingerwaard

Ook deze uiterwaard is in 1999/2000 op de schop gegaan. In deze uiterwaard geen dode nevengeulen maar een grote waterplas met een getande oeverzone. In de laagtes langs deze meanderende oever staan massaal exemplaren fraai duizendguldenkruid en rode ogentroost. In tegenstelling tot de Baarsemwaard is verruiging en verbraming van het begraasde deel in deze uiterwaard een veel kleiner probleem. De begrazingsdruk is in evenwicht met het gewenste natuurdoel en eindbeeld namelijk dat van vochtig tot nat periodiek overstromd weiland. En ook de oeverzone van deze uiterwaard heeft minder last van verbraming en verwilging, waarschijnlijk vanwege een schralere uitgangssituatie en het geknaag van de bever.

Fraai duizendguldenkruid en knolribzaad

Balans

Zoals in Voetnoot 2023-76 over de Flora Culenburgensis valt te lezen, waren er in het verre verleden (< 1850 AD) volop bijzondere stroomdalgraslandplanten in het Culemborgse aanwezig. Genoemd worden torenkruid, ruige scheefkelk, bleek schildzaad (indertijd nieuw voor Nederland), stijve steenraket, slanke mantelanjer, kleine steentijm, absintalsem, zandwolfsmelk, brede ereprijs en bitterkruidbremraap. Ook rode bremraap, een zeer zeldzame parasiet op de voor stroomdalgraslanden karakteristieke sikkkelklaver, werd enkele malen gevonden. Een bekende vindplaats waren de overslaggronden ontstaan na een dijkdoorbraak begin negentiende eeuw bij 't Spoel. Deze metersdikke zandlaag is echter al in de negentiende eeuw afgegraven ten behoeve van de aanleg van de spoordijk.

Wat we nu nog vinden aan bijzondere stroomdalplanten zijn restanten van een ver en rijk verleden, maar soms ook dappere nieuwkomers. Voor de ontwikkeling van een biodiverse stroomdalgraslandvegetatie is een consequent beheer van verschraling en vooral tijd nodig. Plaatselijk zijn we op de goede weg. Maar als het wachten u te lang wordt, raad ik u aan andere plekken langs de rivieren te bezoeken zoals de uiterwaarden aan de Lek tussen Lexmond en Ameide, Cortenoever op de linkeroever van de IJssel bij Brummen of de Spijkse dijk bij Tolkamer. Daar treft u stroomdalgraslanden op kalkrijk zand die tot de bloemrijkste en veelkleurigste graslandtypen van ons land behoren. Ondertussen moeten we natuurlijk ook onze eigen zeldzaamheden als knolribzaad en karwijvarkenskervel koesteren.

Bron:

¹ Schaminee, J. e.a. 1995-1999: *De vegetatie van Nederland deel I-V*; Opulus Press, Leiden.